

سیاست‌ها، الگوها و نمونه‌های احیاء در بافت روستای میمند*

دکتر پیروز حناچی**^۱، مهندس مهرداد مهران^۲

^۱ استادیار دانشکده معماری، پردیس هنرهای زیبا، دانشگاه تهران، تهران، ایران.

کارشناس ارشد مرمت و احیاء بناها و بافت‌های تاریخی.

(تاریخ دریافت مقاله: ۱۱/۱۰/۸۵، تاریخ پذیرش نهایی: ۸۶/۲/۱)

چکیده:

پایگاه میراث فرهنگی و گردشگری مستقر در روستای میمند در طول فعالیت ۵ ساله خود در این روستا، در کنار مرمت و حفاظت از کالبد روستا، در زمینه‌های مختلف پژوهشی، همچنین پرورش استعدادهای کارشناسان بومی و غیر بومی در زمینه‌های مختلف پژوهشی و اجرایی نیز فعالیت‌های عمده‌ای داشته است. سیاست‌های مدیریتی در زمینه احیاء بافت میمند که به واسطه دستکند بودن آن، در ردیف بافت‌های خاص قرار می‌گیرد، تأثیر بسزایی در معرفی بهتر روستا و خدمات رسانی بهتر به گردشگر و در نهایت رونق زندگی بومی در این روستا دارد. سیاست‌های خاصی که پایگاه میراث فرهنگی در این زمینه در پیش گرفته، به الگویی برای طراحی در بافت روستا و همچنین استفاده بهینه از فضاهای دستکند متروکه روستا گردیده است. این نتایج و مقاله پیش رو نتیجه پژوهش‌های میدانی و روش آزمون و خطا، طی سال‌های گذشته به دست آمده است و در نهایت گویای این مسئله است که با در نظر گرفتن الگوهای اصیل و بومی منطقه میمند، گام‌های موثری در راه احیاء این روستای تاریخی برداشته شده است؛ و می‌توان در بافت‌های روستایی دیگر نیز از این الگوهای بومی الهام گرفت.

واژه‌های کلیدی:

میمند، دستکند، مدیریت، الگوهای بومی، مرمت، احیاء.

* این مقاله از طرح پژوهشی پایان نامه کارشناسی ارشد مرمت و احیاء بناها و بافت‌های تاریخی دانشگاه تهران با موضوع "منشور مرمت و طراحی در بافت تاریخی روستای میمند" استخراج شده است.

** نویسنده مسئول: تلفن: ۰۹۶۶۴۰۹۶۶۴-۰۲۱، نمایان: ۰۴-۶۶۴۶۱۵-۰۲۱، E-mail: hanachee@ut.ac.ir

مقدمه

فعالیت‌های چندساله پایگاه میراث فرهنگی و گردشگری باعث مطرح شدن روستا در کشور و مجامع جهانی شده است. از جمله این فعالیت‌ها، پژوهش‌هایی در زمینه‌های مختلف، برگزاری نمایشگاه‌ها، شرکت در سمینارها، ساخت فیلم، پذیرش بازدیدکنندگان و متخصصان در محل روستا و... و در سطح بین‌المللی کسب جایزه اول مسابقه چشم‌اندازهای فرهنگی (ملینا مرکوری، ۲۰۰۵)، شرکت در مسابقه معماری آقاخان و سمینارهای بین‌المللی و همچنین آماده سازی پرونده ثبت جهانی می‌باشد (مرکز اسناد و مدارک پایگاه میمند، ۱۳۸۵). نتیجه این فعالیت‌ها موجب افزایش آمار بازدید کننده (متخصص و غیر متخصص) از روستا و فعالیت‌های انجام یافته شده است. این آمار روبه افزایش بازدیدکننده و به وجود آمدن برخی نیازها باعث شده که برخی از فضاهای متروکه و خالی از سکنه روستا توسط پایگاه میراث فرهنگی و گردشگری مستقر در محل، تغییر کاربری داده و در راستای رفع نیازهای امروز روستا قرار گیرند. بعضی از فضاهای خدماتی جدید نیز که امکان استقرار در خانه‌های دستکند روستا را نداشته‌اند نیز بر اساس الگوهای بومی منطقه طراحی و اجرا شده‌اند.

موفقیت‌های نسبی ذکر شده در اثر اهمیت به ابعاد پنهان روستا که همان استفاده از روش‌ها، شیوه‌ها و مواد و مصالح بومی می‌باشد، به دست آمده است.

پایگاه‌های میراث فرهنگی، مستقر در سایت‌های تاریخی- فرهنگی کشور نقش عمده‌ای در معرفی و بازشناسی ابعاد ارزشمند و پتانسیل‌های نهفته در این مناطق دارند. چراکه مقوله شناخت در قبال مواجهه مستقیم و لمس ارزش‌های یک اثر از نزدیک صورت می‌گیرد؛ به دلیل علاقه و حضور در محل کارشناسان پایگاه‌های میراث فرهنگی و زندگی کردن با آثار و در کنار آنها، معمولاً این شناخت به‌طور کامل صورت می‌گیرد و در نهایت طرح‌های ارائه شده در زمینه مرمت، احیاء و معرفی سایت‌های مذکور به راحتی قابلیت اجرا داشته و معمولاً بالاترین بازدهی را نیز در زمینه خاص خود خواهند داشت.

مبحث مدیریت و برنامه‌ریزی و مواجهه با یک سایت تاریخی، مقوله‌ای بسیار مهم و تأثیرگذار بر روی طرح‌ها بوده و اگر سیاست‌های مدیریتی در یک بافت (سایت) تاریخی توجه کافی به پتانسیل‌های نهفته آن منطقه داشته باشد و در برنامه‌های عمرانی و فرهنگی خود از آنها استفاده کند، متضمن موفقیت خواهند شد. روستای تاریخی میمند (از توابع شهرستان شهر بابک، استان کرمان) با بیش از ۴۰۰ واحد مسکونی دستکند و بالغ بر ۲۵۰۰ اتاق (سازمان جغرافیایی نیروی مسلح، ۱۳۸۱) مجموعه‌ای از معماری صحرائی دستکند را به وجود آورده که به واسطه کمی دخالت‌ها و ساخت وسازهای جدید، در نوع خود جزو مجموعه‌های کم‌نظیر معماری می‌باشد. مهاجرت اکثر ساکنین روستا به شهرهای دور و نزدیک باعث شده تعداد زیادی از این واحدها متروک و بخش اعظمی از روستا خالی از جعیت شود.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی

رساله علمی-پژوهشی

سیاست‌ها در برخورد با بافت تاریخی روستای میمند

مدیریت

طرح‌های مدیریت و ساماندهی و شیوه‌های بومی در روستای میمند به شرح زیر می‌باشد:

- بهره گرفتن از نیروی متخصص جوان و علاقه‌مند به محیط بومی و انعطاف‌پذیری و برقراری ارتباط راحت با آنها.
- (مقدمه مرمت) روش‌های کار شده که مجموعه‌ای از آزمون و خطاها، طی تلاش‌های ۵ ساله بود نهایتاً به تهیه منشور مرمت منجر شد و این بدین معنی است که در ابتدا یک منشور مرمت کامل تهیه نشد و سپس دست به کار اجرا زده شود.
- (مقدمه مرمت) پای بندی به روش‌های بومی در اولویت اول کار قرار دارند، ابتکارات بومی در اولویت دوم و استفاده مناسب

از تکنولوژی در اولویت آخر کار در پایگاه قرار می‌گیرد. یعنی اگر راه‌کارهای بومی جوابگوی نیاز نبود سپس به سراغ اولویت‌های بعدی خواهیم رفت.

- در به‌کارگیری نیروها، اساساً اولویت اول با نیروهای بومی است مگر این‌که متخصص بومی نباشد یا توان آن در حد کار ما نباشد با این حال اگر بتوانیم نیروی غیر بومی را درگیر کار می‌کنیم و پرورش می‌دهیم. بنابراین نیروهای کارگری و استادکاری صد در صد بومی هستند و نیمی از نیروهای کارشناسی نیز بومی می‌باشند و کارشناسان غیر بومی نیز

خو گرفته‌اند، می‌توانند بهترین راهنما برای کارشناسان باشند. به عنوان مثال برای مرمت سقف فروریخته یک خانه، ابتدا با استادکار بومی راجع به مرمت آن مشورت می‌شود؛ پیشنهادات وی با ایده‌ای که کارشناس مربوطه در این زمینه داشته است، انطباق داده می‌شود و در نهایت طرحی اجرا می‌شود که در آن نواقص اجرایی احتمالی، با مشورت و هم‌فکری برطرف می‌شود. همان‌طور که در مبحث مدیریت اشاره شد، این مشارکت و تبادل نظر با ساکنین روستا تنها به مسایل اجرایی محدود نشده و در همه زمینه‌های کاری وجود دارد. بزرگ‌ترین حسن این مشارکت‌ها این است که بومی‌ها به خودباوری رسیده و تشویق می‌شوند که برای رونق بخشیدن به روستای خود بیشتر و بهتر فکر کنند و فکرها را نیز جامه عمل بپوشانند.

شیوه‌های طراحی معماری (نیازها و الگوها)

درون بافت

کلیه طراحی‌های صورت گرفته در بافت و یا داخل فضاها براساس نیاز و کمبود کاربری مورد نظر در حال حاضر می‌باشد. به‌طور مثال حضور گردشگر در روستا با یکسری نیازهای خدماتی و رفاهی توأم است. هریک از این نیازها فضای مختص خود را لازم دارد. بنابراین باید طراحی در جهت پاسخ‌گویی به آنها صورت گیرد. پس از شناسایی دقیق فضاها و عناصر معماری منطقه (آغل‌ها، آبدی‌ها و دستکند) (ایزدینا، ۱۳۸۲، ۲۰-۴۳) و الهام‌گرفتن از خصوصیات هریک از آنها و با توجه به در نظر گرفتن منظر روستا و رعایت ضوابط عرصه و حرایم موجود، می‌توان طراحی را انجام داد.

طراحی معماری در میمند به دو بخش طراحی در بافت و طراحی داخلی (مبلمان) تقسیم می‌شود. در طراحی نیز همانند مرمت سعی می‌شود با شناخت کامل الگوهای طراحی در منطقه، از خصوصیات خاص هریک، در مکان مورد نظر، استفاده کرد. به‌طور مثال یکی از الگوهای طراحی در بافت، گُمبه (تقوی شیرازی، ۱۳۸۴، ۱۷۶) می‌باشد (تصویر ۱). معمولاً در طراحی فضاهای خدماتی با ماندگاری زیاد و احتیاج به وجود

تصویر ۱ - گُمبه
ماخذ: نگارنده

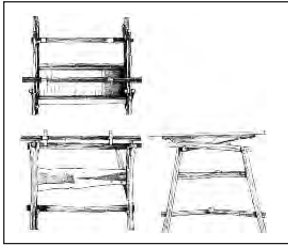
به دوگونه در حال فعالیت می‌باشند: یکی آنهایی که مقیم شده‌اند و با فضا و کار درگیر شده‌اند و فضا را لمس و با آن زندگی می‌کنند و با تمام کارها و دغدغه‌ها درگیر می‌شوند و خانواده جدیدی را در روستا شکل داده‌اند و دسته دیگر آنهایی می‌باشند که یک کار تخصصی و موردی انجام می‌دهند که ارتباط آنها نیز با محیط معمولاً قطع نمی‌گردد. - مشارکت اهالی و کارگران و استادکاران بومی در تمامی مراحل کارهای اجرایی از شرح نیاز، تصمیم‌گیری، پیشنهادات طراحی و لحظه‌لحظه اجرا با گفتگوهای شفاهی و هم‌فکری با اهالی و کارگران و استادکاران بومی پیش می‌رود. - در کارهای پژوهشی نیز بدیهی است که بومیان مهم‌ترین منبع اطلاعاتی هستند. - مسئولین هم در رده‌های مختلف منطقه، استان و کشور در گفتگوها و نشست‌های گوناگون در جریان کار قرار می‌گیرند و با آنها هم‌فکری می‌شود. - معرفی، آموزش و توانمندسازی در رده‌های مختلف:

- آموزشی که کارشناسان در ارتباط با مردم بومی و مطالعه اسنادی که آن‌ها هم اساساً منبع بومی دارد انجام می‌شود.
- شناسایی، آموزش و توانمندسازی نیروهای کارشناس بومی در محیط کار پایگاه اتفاق می‌افتد.
- آموزش و توانمندسازی نیروهای کارشناسی به ویژه غیربومی به عنوان نیروهای کار آزموده‌ای که بعدها می‌توانند مسئولیت‌های مشابه و یا بهتری را در سطح کشور انجام دهند.
- آموزش نیروهای کاری بومی در رشته‌های صنایع دستی و معماری، زیر دست استادکاران
- آموزش کارآموزان و دانشجویان در منطقه از نیم روزه تا چند ماهه و خارج از منطقه از طریق برگزاری workshop و کارگاه و همایش و کنفرانس و ...
- معرفی روستا و فعالیت‌های انجام شده از زوایای کارشناسی و گردشگری با برگزاری نمایشگاه و تولید محصولات فرهنگی مانند: فیلم، پوستر، بروشور و ...

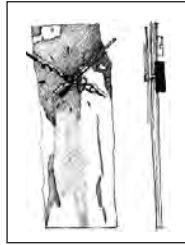
محیط کار و روند پیش‌برد کار در پایگاه به صورت یک زندگی است و صرفاً یک کار تعریف شده رسمی نیست بلکه ضمن آن که فعالیت‌های علمی و اجرایی فراوانی انجام می‌شود به مقدار بسیار زیاد و مشهودی آمیخته با زندگی در این بوم است که ما خود را خانواده‌ای از این روستا (n + ۱) می‌دانیم و سعی بسیاری می‌کنیم تا خوراک، لباس، مکان، واژه، تفریح و گردش و ... به این سمت برود.

مشارکت مردم و تبادل نظرها

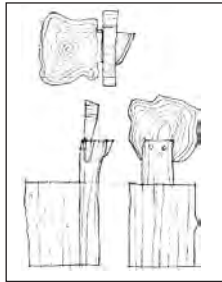
در کلیه امور اجرایی در روستا اصل مشارکت با بومی‌ها رعایت می‌شود. هنگامی که سیاست استفاده از مصالح و روش‌های بومی در پیش باشد، مسلماً بومی‌ها که با این روش‌ها

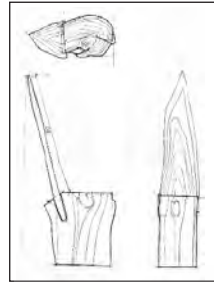
طرح ۴-میز رسم، با استفاده از ساقه‌های درختان منطقه
ماخذ: آرشیو پایگاه میمند

طرح ۳-ساعت، از پوسته‌های طبیعی چوب
ماخذ: آرشیو پایگاه میمند

طرح ۵ و ۶-صندلی، برش کنده‌های درختان منطقه
ماخذ: آرشیو پایگاه میمند

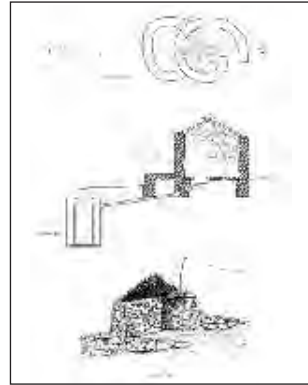

شیوه‌های بومی نیز لحاظ شده، ولی اکثریت در این بخش به بتکارات و خلاقیت‌هایی برمی‌گردد که به واسطه آن مبلمانی طراحی و ساخته شده است که علاوه بر کاربردی بودن آن، بیشترین همخوانی با محیط را داشته است. به عنوان مثال اگر در فضایی، میز و صندلی مورد نیاز بوده به جای خرید از بازار- که ساده‌ترین راه است- میز و صندلی مورد نظر طراحی و در محل اجرا شده است (طرح‌های ۳ تا ۶).

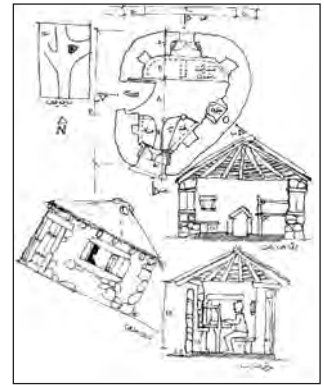
تغییر کاربری (گذشته و حال)، رمز جاری بودن زندگی در روستای میمند

نیازها، روش‌ها، دخالت در بنا

احیاء بناها و بافت‌های تاریخی یکی از مباحث و دغدغه‌های مهم در دنیای امروز می‌باشد. با توجه به پیشرفت قابل توجه علم مرمت در دنیا و روبه رشد بودن این علم در کشور ما، زندگی بخشیدن به بافت تاریخی مرمت شده نیز از اصولی می‌باشد که باید مورد توجه قرار گیرد. چراکه بنایی که زندگی در آن جاری نباشد دچار فراموشی و مرگ زودرس می‌شود؛ حتی اگر بهترین و کامل‌ترین شیوه‌های مرمتی در آن اجرا شده باشد. در بافت‌های تاریخی که مرمت شده‌اند و آماده بهره‌برداری می‌باشند، برای احیاء، دو راه وجود دارد؛ که یکی استفاده از فضاهای موجود است؛ که با تغییر کاربری، در واقع احیاء می‌شوند و راه دوم طراحی فضاهای جدید است که بر حسب نیاز انجام می‌پذیرد و با کاربری که دارند در راه احیاء بافت تاریخی نقش شایانی دارند. همیشه و در طول تاریخ، نیاز انسان را گاه به خلق کارهایی واداشته که بعضی از آنها در نگاه اول و قبل از انجام غیرممکن و یا بسیار دشوار می‌نماید.

طرح ۲-بهسازی آبریزگاه‌های سنتی و تجهیز آنها به سیستم دفع فاضلاب بهداشتی (سپتیک)
ماخذ: آرشیو پایگاه میمند

طرح ۱-طراحی نگهدارنده ابتدای روستا با الهام از گمبه
ماخذ: آرشیو پایگاه میمند

امنیت، از این الگو الهام گرفته می‌شود (طرح ۱)؛ رعایت نکات زیر در طراحی گمبه‌ها باعث هماهنگی بیشتر با محیط اطراف، کارایی بیشتر و دوام و ماندگاری بنا می‌گردد:

- نداشتن شکل هندسی خاص و زاویه در پلان‌ها
- استفاده از سنگ‌های طبیعی منطقه (برای دیوارچینی) با حداقل تراش یا دخالت در طبیعت سنگ
- داشتن امنیت لازم
- پوشش مناسب و کامل سقف، به طوری که جلوی نفوذ آب برف و باران گرفته شود
- به کاربرد عناصر شاخص یک گمبه از جمله: تاقچه، اجاق و ...
- نکته‌ای که باید در طراحی داخل بافت در نظر گرفت، عدم کارایی فضاهای دستکند موجود، در آن زمینه خاص، می‌باشد. به این صورت که، زمانی در بافت تاریخی میمند باید سراغ طراحی و اجرای فضای جدیدی رفت که فضاهای دستکند پاسخ‌گوی رفع نیاز در آن زمینه خاص نباشند. (اولویت با تغییر کاربری و احیاء فضاهای دستکند می‌باشد که در بخش احیاء به طور کامل ذکر شده است) مثلاً دفع فاضلاب مقوله‌ای است که در خانه‌های دستکند، با توجه به جنس سخت کمر و شیب آن، قابل حل شدن نیست؛ بنابراین برای ساخت فضایی که فاضلاب تولید می‌کند باید با طراحی (در لایه‌های پایینی روستا) این مشکل را مرتفع کرد (طرح ۲).

فضاهای داخلی

طراحی فضاهای داخلی که معمولاً بعد از انجام مراحل مرمتی خانه‌های دستکند صورت می‌گیرد نیز بسته به نیازهای فضا و با مصالح بومی منطقه و هم‌چنین تاجای ممکن ساده و هم‌خوان با محیط صورت می‌گیرد. تقسیمات فضایی، ساخت میز و صندلی، قفسه‌بندی‌های چوبی، ویتترین، پایه چراغ، ساعت و ... از موارد طراحی داخلی می‌باشند.

در طراحی مبلمان داخلی فضاها نیز مواردی در نظر گرفته و رعایت شده است، از جمله استفاده از مواد و مصالح هم‌خوان با محیط اطراف. در مبحث طراحی داخلی روش‌ها و

تصویر ۲ - نمای مدرسه و قسمتی از حیاط آن
ماخذ: نگارنده

خارجی (ایوان‌ها) ایفا می‌کردند و...

مجموعه این تغییرات کالبدی منجر به خلق فضایی با کابری جدید گردید که در آن زمان به راحتی پاسخگوی نیاز مردم روستا بوده است (تصویر ۲).

تغییر کاربری آتشکده به منزل مسکونی یا بالعکس؟

کچھ دویندی معروف به کچھ آتشکده می‌باشد. در مورد اینکه این بنا واقعاً کاربری آتشکده داشته یا نه، هنوز کاملاً به اثبات نرسیده است ولی شواهدی مبنی بر آتشکده بودن آن به دست آمده که به‌طور گذرا به آنها اشاره می‌شود:

۱. وجود دو اجاق دیواری بزرگ کنار هم که به وسیله دو دودکش به بیرون مرتبط‌اند؛ نمونه این اجاق‌ها به این صورت، در نقطه دیگری از روستا وجود ندارد (تصویر ۳).

۲. در فضایی (با پلان مربع شکل) که اجاق‌های دیواری در آن قرار دارند، تلاش‌هایی در جهت گوشه‌سازی (موجود در دیگر چهارتاقی‌ها، برای تبدیل پلان مربع به گنبد دایره‌ای شکل) صورت گرفته است

۳. دلایل فوق با توجه به قدمت زیاد منطقه و وجود مکانی در نزدیکی روستا با نام پیش استا (معبد اوستا) ثابت می‌کند که این منطقه آتشکده نیز داشته است (سرفراز، ۱۳۴۷).

مسئترین افراد روستا، نیز به یاد ندارند - حتی در زمان پدارانشان - که این‌جا به عنوان آتشکده استفاده شود. احتمالاً بعد از اسلام و با مسلمان شدن اهالی منطقه، این بنا به خانه مسکونی تبدیل شده است و بر حسب نیاز تغییراتی نیز در ساختمان آن ایجاد شده است. که از آن جمله می‌توان به ایجاد دیدان (اجاق) و گودهای کاربری در کف اتاق‌ها و الحاق اتاق به فضای اصلی بنا اشاره کرد که کاربری این ساختمان را مسکونی کرد، در مورد آتشکده و این‌که بعد از تغییر کاربری چه اتفاقی افتاده است، اطلاعات زیادی در دست نیست. چیزی که در این زمینه واضح است، این است که بعد از اسلام این بنا تغییر کاربری یافته است.

تصویر ۳ - اجاق‌های دیواری داخل آتشکده
ماخذ: آرشیو پایگاه میمند

روش‌های ساخت و ساز مرمت که در میمند به کار می‌رفته است، روش‌هایی کاملاً ساده و با اتکا به مواد و مصالح موجود در منطقه می‌باشد که طی سالیان سال به خوبی جوابگو بوده و امروزه نیز در مرمت‌ها و ساخت و سازها به الگویی برای کار پایگاه تبدیل شده است. تغییر کاربری‌ها در میمند همواره با دخالت‌هایی در کالبد بنا همراه بوده است که این دخالت‌ها به دو صورت حذف کردن قسمت‌هایی از کالبد بنا یا اضافه کردن به آن می‌باشد. در ادامه به معرفی مواردی که در گذشته و حال تغییر کاربری داشته‌اند پرداخته می‌شود:

گذشته:

تغییر کاربری منزل مسکونی (خانه اعیانی) به مدرسه:

یکی از نمونه‌های شاخص تغییر کاربری در میمند را می‌توان در مدرسه قدیمی روستا مشاهده کرد، ساختمانی که در ابتدای روستا قرار دارد و به گفته اهالی و همچنین از روی شواهد موجود، در زمان‌های دور، خانه اربابی (اعیان نشین) معروف به کچھ^۲ مهدی‌ها (ایزدپناه، ۱۳۸۲، ۵۲-۵۵) بوده است. شاخصه‌های خانه‌های اربابی میمند بدین شرح است:

- وجود اتاق‌های متعدد با مساحت‌های نسبتاً زیاد
- وجود تاقچه‌های متعدد با عمق نسبتاً زیاد در اتاق‌ها که خود نشانگر قدرت تمول مالک بود
- بنای مذکور که دارای ۷ اتاق می‌باشد در حدود ۶۰ سال پیش و بنا بر نیاز، به مدرسه ابتدایی تبدیل شد. هر یک از اتاق‌های این بنا به کلاس‌های اول تا ششم ابتدایی به همراه اتاق مدیر و معلمان تبدیل شد. دخالت‌ها: از آنجا که این ساختمان قبلاً استفاده مسکونی داشته، برای کاربری جدید و نیز نیازهای جدید برای یک مدرسه باید دستخوش تحولاتی می‌گردید. به همین منظور تغییرات زیر روی کالبد بنا اعمال شد:

- تراشیدن لایه‌های سیاه و دود گرفته دیوارها و سقف‌ها جهت انعکاس نور بیشتر
- ایجاد دودکش (سوراخ کردن لایه‌های سقف) در ۴ اتاق بنا، که عمق این سوراخ‌ها گاه تا ۲/۵ متر می‌رسد، جهت کارگذاشتن لوله بخاری
- حفر دیوار^۳ اتاق و ایجاد در و پنجره جهت نورگیری بیشتر فضاهای داخلی
- پوشاندن دید آنها (اجاق‌های کف اتاق‌ها) و گودهای کاربری (بافت نوعی کرباس)

- تسطیح شیب محوطه جلوی مدرسه به صورت تُّقُل (تراس، مهتابی) بزرگ، با کاربری حیاط مدرسه

بعضی از دخالت‌های فوق‌روی اصالت بنا تأثیر گذاشتند، به عنوان مثال کندن دیوار جهت ساختن در و پنجره، چرا که در خانه‌های دست‌نکن میمند عنصری بانام پنجره وجود نداشته و یا درب ورودی دوم، زیرا تنها عنصر ارتباطی فضاهای داخل و خارج در خانه‌های میمند، تنها درب منفرد اتاق می‌باشد و یا دید آنها که به واسطه نبود فضایی به نام آشپزخانه نقشی اساسی را در فضاهای داخلی و حتی

تغییر کاربری منزل مسکونی به مکتب‌خانه:

دو خانه دستکند در روستا وجود دارد که قبل از به وجود آمدن مدرسه - بنا بر اظهار اهالی (روحانی روستا، شیخ محمود مدیح المکتبی) - تعدادی از اتاق‌های آنها جهت فراگیری علوم دینی به مکتب‌خانه تبدیل شده بودند، که روحانی حال حاضر روستا و پدرش در آنها به آموزش علوم دینی می‌پرداختند. تغییر کاربری واحد مسکونی به حسینیه:

حدود ۳۰۰ سال پیش، سه واحد مسکونی مجاور هم، واقع در مرکز روستا و تراز پایینی خانه‌های دستکند، بنا بر نیاز، و وقف صاحبان آنها، تبدیل به حسینیه شدند (تصویر ۴ و ۵). این تبدیل و متعاقب آن تغییر کاربری، شامل تغییرات زیر در کالبد بنا بود:

- حذف دیوارهای جداکننده بین خانه‌ها، که خود باعث به وجود آمدن عناصر جدید شد:

۱. به وجود آمدن فضایی وسیع که در زمان عزاداری و یا مراسم دینی - اجتماعی دیگر مورد استفاده قرار می‌گیرد.
 ۲. شکل گرفتن ۴ ستون سنگی (از جنس کمر) که سقف فضای جدید را نگه می‌داشت و قسمت‌های زنانه و مردانه توسط آنها، و به وسیله پارچه‌ای از هم جدا می‌شد.
 ۳. منبر سنگی زیبایی که در کنار یکی از ستون‌ها و از دل دیواری که قبلاً در آنجا بوده، به وجود آمد. (متأسفانه این منبر در سال‌های اخیر به دلیل کمبود جا، توسط معلم‌های شاغل در روستا برداشته شده است!)
 - ساخت (الحاق) سه طاقنمای آجری - با شیوه ضربی - در جلوی سه درب ورودی حسینیه
 - تسطیح فضای باز جلوی حسینیه جهت استفاده و اجرای مراسم دینی، قراردادن علم بلندی در وسط و ...
- در حال حاضر نیز سکوهای پلکانی توسط پایگاه میراث فرهنگی و گردشگری جهت نشستن ناظران مراسم، در فضای فوق‌الذکر ایجاد شده است.

تصویر ۴ - نمای بیرونی حسینیه و فضای باز مقابل آن
ماخذ: نگارنده

تصویر ۵ - نمای داخلی حسینیه
ماخذ: آرشیو پایگاه میمند

تغییر کاربری منزل مسکونی به محل داد و ستد:

در برهه‌ای از زمان، مردم روستا یک‌سری از مایحتاج روزمره و یا وسایل زندگی که امکان تولید آنها در روستا وجود نداشت را از غربت‌ها (کولی‌ها) تهیه می‌کردند. برای این منظور کولی‌ها مدت مشخصی از سال را در میمند حضور داشتند و برای اسکان و داد و ستد در یکی از واحدهای مسکونی دستکند (کیچه حاجی‌ها) مستقر می‌شدند. این مکان کم‌کم به مکان دائمی کولی‌ها تبدیل شد به طوری که به کیچه غربت‌ها مشهور شد

تغییر کاربری واحدهای مسکونی به گارگاه‌های رنگریزی و صابون‌پزی:

دو واحد از خانه‌های دستکند روستا به گارگاه رنگریزی و صابون‌پزی اختصاص داشته (به گفته اهالی) که اطلاعات زیادی درباره نحوه کار آنها در دست نیست؛ تنها در یکی از واحدهای فوق‌آثاری از آخوره (از جنس کمر) با شکلی خاص وجود دارد. اما نکته‌ای که واضح است، این است که قبل از نیاز افراد روستا به کارگاه‌های فوق و محصولات تولیدی آنها، این دو فضای دستکند جزو واحدهای مسکونی بوده است که با تغییراتی در کالبد آنها کاربری جدید را پذیرفته‌اند.

حال:

با شروع کار پایگاه میراث فرهنگی در روستای میمند (نیمه دوم سال ۸۰) و در کنار کارهای اجرایی و پژوهشی گوناگون، احیاء فضاهای فراموش شده بر اساس نیازهای امروز به عنوان یک اصل در دستور کار قرار گرفته است.

در کلیه ساخت و سازها، مرمت‌ها و در نهایت تغییر کاربری‌هایی که در در ذیل به آنها اشاره خواهد شد ۴ اصل:

- پیروی از معماری و روش‌های بومی منطقه
- حداکثر استفاده از مصالح بومی
- کمترین دخل و تصرف در بنا و بافت
- برگشت پذیری مرمت‌ها

رعایت شده است (مرکز اسناد پایگاه میمند، ۱۳۸۵).

تغییر کاربری مدرسه قدیم به پایگاه میراث فرهنگی و گردشگری:

در ابتدای فعالیت پروژه، بنای مدرسه قدیمی روستا که حدود ۲۰ سال متروکه و بلااستفاده بود، جهت استقرار پایگاه و بخش‌های اداری و اقامتی کارشناسان در نظر گرفته شد. خارج کردن خاک و زباله از داخل اتاق‌ها، مرمت قسمت‌های فرسوده و تخریب شده، حذف الحاقات ناهمگون، احیاء عناصر مدفون در کف (دید آنها^۳ و گودهای کاربافی^۴)، اضافه کردن امکانات و ساختمان‌های جدید - متناسب با معماری منطقه - به بنا (آشپزخانه، حمام، سرویس بهداشتی)، طراحی و اجرای معماری داخلی، برق‌رسانی اصولی به اتاق‌ها و ... از جمله فعالیت‌هایی بود که طی ۴ سال گذشته روی مدرسه قدیم انجام شده است (تصاویر ۶ و ۷).

تصویر ۷- آشپزخانه، طراحی و ساخت ظرف‌شویی
ماخذ: آرشیو پایگاه میمند

تصویر ۶- نمای بیرونی حمام و دستشویی
ساخته شده (الهام از گمبه)
ماخذ: آرشیو پایگاه میمند

تغییر کاربری آتشکده (یا منزل مسکونی) به موزه مردم‌شناسی، نمایشگاه عکس و مرکز اسناد پایگاه:

تغییر کاربری مجموعه چند واحد مسکونی به مهمان‌سرا:
یکی از اهداف پایگاه از ابتدای فعالیت جذب توریست و ایجاد
امکانات رفاهی برای بازدیدکنندگان بود که این هدف پس از ادغام دو
سازمان ایرانگردی و جهانگردی و میراث فرهنگی پررنگ‌تر شد.
خانه‌های دست‌ساز یکی از محله‌های روستا (محله گدا) برای
این منظور در نظر گرفته شد. دلایل انتخاب این محله، به نیازهایی
که یک گردشگر دارد، برمی‌گردد، از جمله:

- حداکثر دید به روستا از محله گدا
- جدابودن از بافت اصلی و مسکونی روستا
- دنج بودن محل
- نزدیکی به سرویس‌های بهداشتی عمومی
- هم‌جواری متناسب اتاق‌ها با یکدیگر

برای این منظور، طی قراردادهایی مالکیت موقت خانه‌های
دست‌ساز محله فوق به پایگاه واگذار شد و عملیات مرمتی و تجهیز
آنها آغاز گردید.

پس از مرمت و استحکام بخشی قسمت‌های فرسوده موارد
زیر با توجه به نیازهای یک فضای اقامتی و با کم‌ترین دخل و
تصرف به انجام رسیده است:

- تسطیح قسمت‌هایی از کف اتاق‌ها که ناهمواری زیادی داشت،
به وسیله شن‌ریزی و کشیدن لایه نازکی از ملات به طوری که
لایه فوق قابل برداشتن است
- ایجاد درگاه‌های سنگی و سکوه‌های پیرنشین مجاور
- تعمیر درهای چوبی موجود و ساخت درهای کمبود به شیوه
قدیم

طی سال‌های گذشته و در اثر متروک ماندن بنای آتشکده و نیز
آسیب‌هایی که دیده بود (مهم‌ترین آنها ریزش سقف قسمتی از
بنا)، باعث شده بود که هنگام بارندگی آب زیادی داخل بنا جمع
شود که این امر موجب فرسایش دیوارها و کف و همچنین نفوذ
رطوبت، باعث آسیب دیدن سقف ساختمان زیرین شده بود.
آسیب‌های فوق با مجموعه فعالیت‌های رفع خطر، استحکام بخشی
و مرمت مهار گردید و ساختمان آماده احیاء شد.
به دلیل نیاز به فضای (حتی‌المقدور عمومی) جهت موزه و
نمایشگاه فعالیت‌های پایگاه در قالب اسناد تصویری و نوشتاری، و
هم‌چنین هم‌جواری با پایگاه؛ آتشکده برای این منظور در نظر
گرفته شد (تصویر ۸).

مجموعه فعالیت‌های زیر در راستای تغییر کاربری آتشکده به
موزه مردم‌شناسی، نمایشگاه عکس و مرکز اسناد (پس از امور
مرمتی) انجام گرفت:

- پوشش سقف قسمت جلوی ساختمان
- طراحی و نصب ویتترین بر روی تاقچه‌های موجود، توسط
گرده‌چوب‌های طبیعی و بر اساس فرم تاقچه‌ها
- طراحی و نصب قفسه‌های چوبی
- نصب پایه‌های چوبی (پاده) جهت نورپردازی
- نورپردازی موزه مردم‌شناسی، به طوری که کابل‌ها، کلید
و پریزها و منابع نور در معرض مستقیم دید قرار ندارند
- فرش کردن کف اتاق‌ها
- چیدمان وسایل، عکس‌ها و ...

تصویر ۸- مرکز اسناد و مدارک پایگاه میراث فرهنگی
ماخذ: نگارنده

تصویر ۱۰- یکی از اتاق‌های رستوران
ماخذ: نگارنده

تصویر ۹- یکی از اتاق‌های مهمان‌سرا
ماخذ: آرشیو پایگاه میمند

استفاده قرار گرفت و فاضلاب آن به سمت سپتیک سرویس‌های بهداشتی مسجد هدایت شد. با ساخت این گمبه عملاً در هنگام مراسم خاص، مکانی برای شستشوی ظرف‌های حسینه نیز وجود دارد.

قسمتی از ایوان کیچه فوق با دیوار سنگی و درب چوبی به پذیرش و آشپزخانه تبدیل شد.

برای ساخت میز و صندلی‌ها از سنگ‌های نازک اطراف روستا (برگ‌سنگ) که ابعاد مختلفی دارند، با حفظ شکل و لبه‌های طبیعی، استفاده شد. سنگ‌های مذکور بر روی پایه‌های چوبی (کُنده‌های برش‌خورده) قرار گرفته و پایه‌ها توسط گرده چوب‌هایی به هم متصل شده‌اند. برای صندلی نیز از کُنده‌های برش‌خورده با ارتفاع تقریبی 35cm استفاده شده است.

جهت تأمین روشنایی روی میزها از پایه‌های چوبی متحرک که کابل برق از پشت آنها رد شده و مقداری خمیدگی دارند، استفاده شده است.

به این ترتیب یکی دیگر از نیازهای حال حاضر، موجب تغییر کاربری بنایی دیگر و متعاقباً احیاء یکی از فضاهای متروکه و فراموش شده روستا گردید (تصویر ۱۰).

تغییر کاربری واحد مسکونی به بهمداری (مرکز بهداشت):

بهمداری روستا (ساختمان نوساز ابتدای روستا) از چند سال پیش به دلیل مهاجرت اهالی روستا و کم شدن جمعیت، تعطیل شد. بهمن ماه سال ۸۴ و طی برگزاری جلساتی با مسئولین شهرستان، نیاز به راه‌اندازی مجدد بهمداری و تأکید پایگاه به احیاء فضاهای دستکند، منجر به تغییر کاربری فضایی دیگر شد.

کیچه غربتها که در زمان قدیم یک بار تغییر کاربری داده بود (مسکونی به تجاری)، این بار به بهمداری تبدیل شد.

عملیاتی که روی این بنا انجام شد تا برای کاربری جدید مهیا گردد به شرح زیر می‌باشد:

- خارج کردن خاک و زباله‌های جمع شده در اتاق‌ها و نظافت آنها
- تسطیح کف اتاق‌ها
- تعمیر و بازسازی درگاه‌ها و درب‌های اتاق‌ها
- گندزدایی و استریلیزه کردن اتاق‌ها
- فرش کردن اتاق‌ها و چیدمان تجهیزات لازم

- طراحی و ساخت تخت خواب با مواد و مصالح بومی و با توجه به پلان و شرایط فضایی هر اتاق
- طراحی و ساخت طبقات و تاقچه‌های سنگی و چوبی
- نورپردازی داخلی اتاق‌ها (روشنایی و تزئینی)
- فرش کردن کف اتاق‌ها به وسیله نمدهای تولید شده در کارگاه نم‌مالی و یا گلیم‌های تولید شده در روستا
- بدین ترتیب فضاهای ذکر شده فوق، اینک جزو یکی از جاذبه‌های توریستی و اقامتی میمند به حساب می‌آیند (تصویر ۹).

تغییر کاربری واحد مسکونی به رستوران:

یکی از خانه‌های دستکند که روبروی حسینه (مرکز روستا) قرار دارد، در سالیان دور به عنوان واحد مسکونی استفاده می‌شد، قبل از شروع کار پایگاه توسط شرکتی خصوصی کارهایی روی این بنا انجام شد، از جمله: تسطیح کف اتاق‌ها، کارگذاشتن لوله در کف جهت انتقال برق، نورپردازی دیوارها از کف. و در سال گذشته، (با توجه به پرسش‌نامه‌هایی که توسط بازدیدکنندگان روستا پر شده بود و اکثریت به نبود فضایی با نام رستوران سنتی جهت پذیرایی از مهمانان اشاره کرده بودند) بر حسب نیاز، کار طراحی داخلی و ساخت فضاهای جانبی یک رستوران و جای‌خانه شروع شد.

فضای فوق به چند دلیل برای این کار انتخاب شد:

- قرار داشتن در مرکز روستا و تراز اول ارتفاعی خانه‌های دستکند (دسترسی آسان)
- مجاورت با حسینه (در صورت لزوم، سرویس دادن به حسینه)
- وجود اتاق‌های متعدد و وسیع
- انجام یکسری کارهای اولیه مرمتی و نورپردازی (تسریع کار)
- نیازها بدین قرار بود: آشپزخانه، پذیرش، ظرفشوی خانه، میز و صندلی، انتقال آب و فاضلاب و...

در این راه مشکلاتی نیز وجود داشت که مهم‌ترین آنها رساندن آب به رستوران و برگشت فاضلاب بود که با توجه به بافت روستا (سنگی) امکان‌کندن، چاه زدن و... وجود نداشت. به همین دلیل ساختمانی بیرون از بنا و با الهام از معماری آبدای‌های میمند (گمبه) طراحی و اجرا شد که با عنوان ظرفشوی خانه مورد

تصویر ۱۲- فروشگاه صنایع دستی
ماخذ: آرشیو پایگاه میمند

تصویر ۱۱- نمای بیرونی فروشگاه صنایع دستی
(ماخذ: آرشیو پایگاه میمند)

- در مرکزیت فاصله بین بناهای عمومی روستا قرار دارد
- نما و شکل ظاهری بنا (شکل مخروطی) که در روستا شاخص است
پس از طی مراحل مرمتی لازم، قفسه‌های چوبی در این مکان ایجاد شد. به این ترتیب کارگاه رنگرزی سابق به مکانی برای معرفی و عرضه صنایع دستی روستا به بازدیدکنندگان تبدیل شد (تصاویر ۱۱ و ۱۲).

تغییر کاربری کیچه رنگرزی به فروشگاه صنایع دستی:

لزوم عرضه محصولات و صنایع دستی تولید شده در روستا، مسوولین پایگاه را به طراحی و راه‌اندازی فروشگاه صنایع دستی واداشت. در این راستا کارگاه رنگرزی سابق-که در قسمت‌های پیشین به آن اشاره شد- در نظر گرفته شد. انتخاب این فضا به دلایل زیر انجام پذیرفت:
- قرار داشتن در مسیر اصلی روستا (بازدید)

نتیجه‌گیری

فضاهای جدید، الگوهای بسیار خوبی را در اختیار معماران قرار دهد.
در تمامی موارد ذکر شده در زمینه تغییر کاربری که در گذشته صورت گرفته است می‌توان بهترین بهره‌برداری از بنا و حداکثر کارایی برای کاربری جدید را به خوبی مشاهده کرد که به راستی در زمان خود بهترین ایده‌ها به اجرا در آمده است.
نکات اشاره شده فوق که پس از بررسی و مطالعات لازم برای مسوولین و کارشناسان پایگاه مسجل شده، به عنوان الگویی موفق در کارهای جدید نیز مدنظر گرفته شده است. امروز پایگاه با در نظر گرفتن ۲ نکته فوق و اهمیت دادن به حفظ کالبد بنا و عدم دخل تصرف در آن به برطرف کردن نیازهای اهالی و گردشگران ایرانی و خارجی، از طریق تغییر کاربری بناهای دستنکند موجود در روستا پرداخته است. چراکه براین اعتقادیم که یکی از راه‌های حفظ بافت‌های تاریخی، عدم ساخت و ساز ناهمگون با بافت و احیاء فضاهای موجود و اصیل می‌باشد.

روستای میمند با عمری حدود دوهزار سال، همیشه و در طول تاریخ، زندگی را تجربه کرده و در هیچ برهه زمانی خالی از سکنه نشده است. اهالی میمند همیشه نیازهای خود را از داخل روستا تأمین می‌کردند و معماری خود را با آگاهی از شرایط اقلیمی و با مواد و مصالح بومی موجود در منطقه شکل می‌دادند و در طول تاریخ، براساس همین تفکر به مرمت و حفاظت این معماری خاص پرداخته‌اند. در هر مقطع زمانی بهترین استفاده را از فضاهای موجود (با تغییر کاربری) داشته‌اند. خوشبختانه این تفکر و روند امروزه نیز در بین ساکنین وجود دارد؛ اما به دلیل مهاجرت به سوی شهرها و زندگی شهری این دیدگاه در بین جوانان روستا کمرنگ شده است. مدیریت و آموزش بهترین وسیله برای زنده نگه داشتن آن در ذهن جوانان روستا و در نهایت نگهداری و حفاظت توسط خود اهالی می‌باشد.
از سوی دیگر شناخت کامل معماری میمند و مکان‌های وابسته به آن (آبادی‌ها و آغل‌ها) می‌تواند در طراحی و ساخت

سپاسگزاری:

از آقای مهندس کیارش اقتصادی، مدیر پایگاه میراث فرهنگی میمند و عضو هیئت علمی پژوهشکده ابنیه و بافت سازمان میراث فرهنگی که در تهیه مطالب طرح پژوهشی همکاری شایانی داشته‌اند کمال تشکر را داریم.

پی‌نوشت‌ها:

- ۱ گمبه: از عناصر معماری آبدی‌های اطراف روستای میمند که شامل دیوارهای سنگ‌چین به ارتفاع حدود ۱۸۰ سانتیمتر و سقفی پوشیده از چوب می‌باشد.
- ۲ کیچه: ایجاد سطح صاف در شیب کوه برای رسیدن به ارتفاع دلخواه جهت حفر خانه‌ها است (دالان روباز، هر واحد مسکونی).
- ۳ دیدان: اجاق‌های کف اتاق‌ها که برای گرما و پخت و پز از آنها استفاده می‌شده (دیگ‌دان).
- ۴ گود کاربافی: چاله‌هایی در کف اتاق‌ها که در آنها نوعی کرباس بافته می‌شد.

فهرست منابع:

- ابراهیمی میمند، حسن (۱۳۸۱)، گزارش تحقیقاتی موقعیت‌های جغرافیایی میمند، پایگاه میراث فرهنگی میمند، میمند.
- ایزدین‌پناه، فرزین (۱۳۸۱)، مطالعات معماری روستای تاریخی میمند، پایگاه میراث فرهنگی میمند، میمند.
- تقوی شیرازی، مریم (۸۴-۱۳۸۰)، گزارش فرهنگ جامع واژگان میمند، پایگاه میراث فرهنگی میمند، میمند.
- رمضان‌نژاد قادی، محمدرضا (۸۴-۱۳۸۳)، گزارش بررسی پوشش‌های گیاهی در منطقه، پایگاه میراث فرهنگی میمند، میمند.
- سازمان جغرافیایی نیروی مسلح (۱۳۸۱)، فرهنگ جغرافیایی آبدی‌های استان کرمان (شهرستان شهر بابک)، انتشارات سازمان جغرافیایی نیروی مسلح، کرمان.
- سرفراز، علی اصغر (۱۳۴۷)، مقاله میمند شهر ساسانی، مجله باستان‌شناسی و هنر ایران (شماره اول)، تهران.
- عزیزی، محسن (۱۳۸۲)، تاریخ و فرهنگ شهر بابک، مرکز کرمان‌شناسی، کرمان.
- محمودی، حسین (۱۳۸۵)، گزارش آمار جمعیتی سال ۸۴ روستای میمند، پایگاه میراث فرهنگی میمند، میمند.
- محمودی، سمیه (۱۳۸۵)، تحلیل پرسشنامه‌های نظرسنجی گردشگران و اهالی، پایگاه میراث فرهنگی میمند، میمند.
- مرکز اسناد و مدارک پایگاه میمند (۱۳۸۵).